

BEREZNAY ANDRÁS

Pornográfia a Regioban?

A király(nő) meztelen

Katherine Verderynek a Regio 2001/2 számában megjelent írása olvasásakor kézenfekvő Geoffrey Barraclough észrevételeire gondolni, azokra, melyeket *A történetírás fő irányzatai*¹ című könyvében a történetírás egyes, a mű megírásakor újnak számító megközelítéseinek taglalása alkalmából tett: „Fönnáll a veszélye annak, hogy a társadalomtudomány fogalmait és nyelvezetét a módszeres elemzés behelyettesítésére használják. (...) semmit sem lehet nyerni, de rengeteget lehet veszíteni olyasmi által, ha például Du Guesclinnek a százéves háború alatti hadjáratait félkatonai fölszabadítási impulzussal társult védelmi operációs stratégiaként írják le. (...) az áltudományos terminológia ilyenféle használata az egzakt pontosság és tárgyilagosság hamis benyomását kelti”.²

Az, hogy Katherine Verdery *A szülő-államtól a családi patriarcháig: társadalmi nem és nemzet napjaink Kelet-Európájában*³ című írása ebben az áltudományos terminológiákkal manipuláló szellemben fogant, úgy gondolom az írás legtöbb olvasója előtt nagyon hamar nyilvánvalóvá lesz, de a nyelvileg érzékenyebbek ezt valószínűleg már címének láttán is azonnal gyanították. Aligha lehet itt célokom egy, a Regio előző számában megjelent írás ismertetése, inkább azt a véleményemet szeretném kifejtteni, hogy ez az írás, annak ellenére, hogy rangosnak számító szerző tollából származik, nem érdemelte meg, hogy bármely, a Regio szintjén álló kiadványban helyt kapjon. Ez az írás tisztességtelen. Bármely tudományos jellegű vagy annak szánt írás ugyanis csak akkor és annyiban lehet tisztességes, ha célja szakmai vonatkozású gondolatok, vagy

---

1 Geoffrey Barraclough *Main Trends in History*, Holmes & Meier, New York, 1979

2 i.m. 91. o.

3 Regio, 2001/2

fölfedezések közlése, a rájuk vonatkozó, azokat alátámasztó adatok lelkiismeretes kiválogatásával és bemutatásával egyetemben. Verdery célja, ezt nehéz félreérteni, nem a gondolatközlés. Számomra legalábbis rendkívül nehezen követhető, és úgy tűnik, belső kohézió nélküli szöfűzéseiből (mondanivalóról nem mernék beszélni) talán semmi olyasmi, amit hasznosítható gondolatnak, tartalomnak lehetne nevezni, nem derült ki. Ez összhangban lehet Verderynek magának azzal az óhajával, hogy „Inkább vitatémákat szeretnék fölvetni, nem pedig lezárt gondolatmenetet nyújtani.”⁴ Saját elvárása második részének Verdery föltétlenül megfelelt, sőt egyébként is sikkerel járt, akkor is, ha mint az gyanítható, a vitát nem mostani észrevételeim formájában képzelte el. Verdery valódi célját közelebbi információ híján csak sejteni, illetve kikövetkeztetni lehet. Lényege, úgy tűnik, öncélú: saját szakmai aktivitásának formális, tehát látszólagos fönntartása. Igazi értelme így aligha több, mint kiadványai számának növelése. Ezzel párhuzamosan nehéz nem észrevenni, hogy a szerző céljai közé tartozik személyes ideológiai vagy egyéb elfogultságainak az olvasóval, nem érvelés és bizonyítékok által, hanem megalapozatlan, igazolatlan, illetőleg keresetten hamis állítások, kijelentések vagy éppen álreferencia útján történő elfogadtatásának kísérlete. A szerző célja, más szóval, az olvasó véleményének, történeti képének, álláspontjának manipulálása. Hozzászólásom értelme, ha sikerrel járok, nem egyszerűen egy – a szerző rangja és hírneve ellenére színvonalatlan – írás elmarasztalása, hanem sokkal inkább annak az általános jellegű aggodalmamnak a fölvetése, és a bemutatott írás példáján keresztül történő illusztrálása, hogy milyen káros torzulásokhoz vezethet a tudományos életben az a világszerte észlelhető jelenség, hogy a tudományos fokozatokat és pozíciókat, vagyis a formális szempontokat a tartalmi érdem rovására túlbecsülik, a szakmai szempontoknak, módszereknek történő formai megfelelés érdemeit abszolutizálják⁵ és mindezek velejárója, a tekintélytisztlet és tekintélyelvűség. E jelenségek nemcsak elméletileg problematikusak, de amint azt Verdery írása is tanúsítja, elkerülhetetlen gyakorlati következményeik közé tartozik, hogy utat nyitnak az áltudományos

---

4 i.m. 3. o.

5 Személyesen voltam tanúja amikor egy neves angliai egyetemen az ott működő amerikai oktató (lecturer), akit aztán később sajnos más – gazdasági – okból zártak börtönbe, azzal készítette föl diákjait küszöbönálló írásbeli vizsgájukra, hogy „kilencven százalékban az számít, hogy hogyan mondják, és csak tíz százalékban az, hogy mit”. Ez természetesen nem a kérdéses oktatót minősíti elsősorban.

visszaélésnek is. Végkövetkezményében ez azután csak a tudományosságnak magának a lejárataához vezethet, illetve általános kulturális hanyatláshoz⁶.

Alaptónusa tekintetében Verdery írása szociálintropológiai megközelítésű. Ebben a vonatkozásban tartozok annak a beismerésével, hogy területén sem otthon nem vagyok, sem nem is foglalkoztat különösebben. Hozzászólásom ennek ellenére nem tekinthető dilettánsénak, azért nem, mert ahogyan erre már utaltam, nem Verdery (egyébként szerinte sem föltétlenül létező) gondolatmenetének bemutatására törekszek, hanem arra, hogy írásának általános hiteltelenségét leleplezzem. A nacionalizmus és a nemi szerepek fogalmát úgy tűnik nagyon erőszakoltan és hasznosíthatatlanul egybemosó, de mindenesetre egy adag feminizmussal megtűzdelt, és ezáltal az amerikai tudományos körökben a tanulmány megírásakor még uralkodónak tekinthető alapállásnak, az úgynevezett „political correctness”-nek köszönhetően (vagyis a tudományosságon kívülálló eszközökkel) úgyszólván támadhatatlanná tett írásában a szerző sűrűn tesz más szakterületek körébe tartozó, elsősorban történelmi vontakozású, nagyon különös észrevételeket. Ezek antropológiai érvelésének esetleges érdemei mellett is olyanok, hogy szerzői integritását a legmesszebbmenőkig kétségessé teszik.

Bármit is gondoljon az ember Verderyről és módszereiről, annyit mindenképpen el kell ismerni, hogy helyt nem álló adatközlései korántsem mindig szándékosak. Több olyan eset fordul elő, amikor pontatlansága könnyebben magyarázható egyszerű tudatlansággal, illetve azzal, hogy adatai ellenőrzésével nem zavartatta magát. Már a fordítónak is föltűnt⁷, hogy nehézség van Verderynek azzal az említésével, mely szerint Sztálingrádnál⁸ történt volna Magyarország történetének egyik legnagyobb katonai veresége. A fordító észrevétele, hogy ugyanis Verdery „föltehetőleg.... a doni”, tehát a voronyezsi katasztrófára „kívánt utalni”, lehet helytálló, azonban anélkül, hogy helyreigazító közlését a legkisebb mértékig is kifo-

6 Ide tartozhat az a visszatért tapasztalatom, hogy amikor különbözt brit történelmi atlaszok térképeinek tervezésének során még a kiadás elttt kezembe kerültek a kiadók által a térképek tartalmának szöveges magyarázatára fölkért tekintélyes történész professzorok írásai, nem ritkán találtam bennük döbbenetes mértékű és jellegű hibás adatközléseket. Tapasztalataim arra látszanak mutatni, hogy ez a fajta, akármilyen okból történt fölszínesség, az adatok megbízhatósága iránti közömbösség inkább tekinthető szabálynak, mint kivételnek. Aggodalomra ad okot, hogy a hazai tudományosság irányítói, amikor a magyarországi problémák kiküszöbölésére törekednek – úgy látszik – ezt a mintát kezdik mechanikusan követendő példának tekinteni.

7 i.m. 39. o., 80. jegyzet

8 i.m. 28. o.

gásolni akarnám, úgy vélem, hogy aligha ideális körülmény, ha a fordítóra hárul, hogy a tudós szerző adatainak kijavítására kényszerüljön. Az amerikai olvasót is meglepné, ha olyan, tegyük föl, közép-európai kutatótól származó adattal találkozna, amely a bostoni teadélután eseményeit előadva philadelphiai teadélutánról szólna⁹. A kérdéses kutató szakmai fölkészültségéről ennek nyomán kialakuló véleménye aligha lenne hízelgő. Tévedések azonban mindig előfordulhatnak. Ha más pontatlanság nem volna a Regio által közölt írásban, gondolhatnánk – akármennyire nyugtalanító is az idézett példa – szerencsétlen mellényúlásra. Hogy azonban ennél többről van szó, az már az esetből magából is sejthető. Verdery ugyanis úgy utal a kérdéses ütközetre, hogy általa közelebből meg nem nevezett úgynevezett magyar nacionalistákra hivatkozik, abban az értelemben, hogy szerintük a (közelmúltban) elabortált magyarok száma a magyar történelem során elszenvedett legnagyobb vereségek áldozatainak együttes számát is fölülmúlja. Függetlenül attól, hogy került-e valójában magyar nacionalisták részéről bármi is Verdery szájába, önkényes eljárás egy efféle kijelentést minden referencia nélkül, automatikusan nacionalistáknak tulajdonítani. Aki ilyesmit föltehetően tényleg mondott (olyan formában, ahogyan azt Verdery, úgy látszik, csak saját hiányos ismereteinek kútfejére támaszkodva fogalmazta meg, persze ez alig valószínű, különben gyaníthatólag Mohács és „Sztálingrád” mellett Muhíró is esett volna szó), az nyilvánvaló, hogy lehetett egyszerűen abortusz ellenes, függetlenül attól, hogy ez párosult-e, vagy nem nacionalizmussal. Verdery kényére-kedvére csúsztatgatja a tényeket, sőt a nem tényeket is. Hasonló összefüggésben, ez még az előzőnél is jobban kiderül abból, ahogyan nacionalistáként utal ugyanott azokra, akik Abasáron az abortusz áldozatainak emlékművet állítottak, noha ez minden, csak nem kézenfekvő. Verderynek lehet az a saját nézete, hogy aki ilyen emlékművet állít az *par excellence* nacionalista, de ezt, ha tisztességesen óhajtott volna eljárni, meg is kellett volna mondania, esetleg érvelnie kellett volna emellett, nem pedig tényként utalni rá. Azt, hogy Abasár falut Verdery tévesen mondja városnak, a föntiek után az ember, magát mintegy kicsinyesnek érezve, szinte szégyenkezve meri már csak szóvá tenni.

Hogy Verderynél az adatok megbízhatósága iránti közömbösség nem kivételes, az kiderül egy másik, még ezúttal is a fordító¹⁰ által azonosított esetből. Itt

9 A Sztálingrád-Voronyezs távolság ugyanis hasonló, légvonalban kb. 500 km.

10 A fordító, akit mint ez látható volt, tartalmi vonatkozásban is dicséret illet, úgy tűnik általában megfelelő színvonalon végezte munkáját (ennél biztosabban nem mondhatok, minthogy nem

a szerző a megfelelő formai hivatkozást már nem nélkülözve tulajdonít egy kijelentést – tartalma számunkra közömbös – Preobrazsenszkijnek. Kár, hogy a vonatkozó lábjegyzetből kiviláglik, hogy a „forrás” szerint a kérdéses mondat más-tól ered. A fordító, aki úgy látszik az olvasóval szembeni kötelességének érezte, hogy erre rávilágítson, saját szerepét talán szükségtelenül túllépve (a helyzetet érezhetően mintegy a szerző helyett is kínosnak találva), a szerzőt – igyekezetével némi mosolyt fakasztóan – azzal mentegeti, hogy azért „természetesen akár Preobrazsenszkij szájából is elhangozhatott ez a mondat”¹¹. Kétségtelenül. „Ha a nagymamámnak kereke volna...”¹². Ugyanakkor egy formailag legalábbis tudományos igényű írással állunk szemben, ahol az ilyenfajta vonatkoztatások elfogadhatatlanok.

Ha a fenti álidézet föltehetően szándékolatlan volt is, olyan, amely mind-össze a szerző fölszínességével magyarázható, sokkal nagyobb kételyem van Verdery egy másik elfogadhatatlan referenciájának véletlenszerűségével kapcsolatban, mely minden jel szerint saját ideológiai elfogultságát volt hivatott, az olvasó tudatos megtévesztése árán, legalább látszólagosan alátámasztani.

„A szocialista rendszerek azzal az állítással legitimálták magukat, hogy az általános jólét érdekében hajtják végre a társadalmi termék újraelosztását.”¹³ Így Verdery. A kijelentés figyelemre méltó. Az ugyanis, hogy a magukat szocialistaként jellemző rendszerek önlegitimizációs törekvései egészen más jellegűek voltak¹⁴, közismert volt mindenki előtt, aki e rendszerek valamelyikében élt. Ennnek ismeretét tehát a térség és a téma tudós kutatójától is el lehetne várni. E rendszerek legitimizációja¹⁵ természetesen nem az állampolgárok jólétének kérdése körül forgott, hanem a marxizmus-leninizmus tanaira épült, vagyis hatalmi szempontokra összpontosult¹⁶. E tanok olyan fogalmakkal operáltak, mint az „osztályharc”, mely „elkerülhetetlen”, és melyben

---

hasonlítottam össze a fordítást az angol eredetivel), de nem tudom nem szóvá tenni azt a rendkívül különös és persze teljességgel elfogadhatatlan gyakorlatát, hogy a két történelmi román állam nevét, mely magyarul „Moldva”- illetve „Havasalföld”, esetleg „Havaselve”-ként közismert (az utóbbira nézve az „Oláhország” variáns is létezik), mely szavakat gyaníthatóan, de annál meglepőbben nem ismert, „Moldávia”-ként, illetve „Walachia”-ként adta vissza (17. o.). Ebben a vonatkozásban a szerkesztőt is nyilvánvaló mulasztás terheli.

11 i.m. 8. o, illetve 34. o. 14. jegyzet

12 Jaroslav Hašek, *Svejk*, Madách, Pozsony, 1971, 309. o.

13 Regio, 2001/2, 7. o.

14 Leonard Schapiro (szerk.) *Political Opposition in One-Party States*, Macmillan, London, 1972, 17. o.

15 T.H. Rigby, A. Brown, P. Reddaway (szerk.) *Authority, Power and Policy in the USSR*, Macmillan, London, 1983 10. o.

16 R. Hatton (szerk.) *A History of European ideas*, C. Hurst & Co., London, 1971. 259-260. o.

a munkásosztály győzelme „történelmi szükségszerűség”, elérésében pedig szükséges és kívánatos lépcsőfok a „proletárdiktatúra”, aminek letéteményesei a marxista-leninista pártok, mivel ők képezik a munkásosztály „élcsapatát”. Vezetőinek ebben a minőségükben joguk, sőt hivatásuk a társadalom egyéb, „hamis tudat”-tal rendelkező részei helyett gondolkodni, és azokat, ha kell, a szocializmus építése érdekében olyan áldozathozatalokra is kényszeríteni, melyek – ahogyan az meg is történt – az életszínvonal általános csökkenésével is járhatnak. Ez akkor is tény, ha e rendszereknek a bizonytalan távoli jövőbe, a majdan elérendő kommunizmus korszakába vetített céljai között van olyan, melyet az általános jólét fogalmával kapcsolatba lehet hozni. Mindenesetre még ez („mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint”) sem tekinthető közvetlenül az újraelosztás fogalmi körébe tartozó célnak. A szocialista rendszereket jellemezhetette az újraelosztás gyakorlata, de ez nem jelenti azt, hogy ennek köze volt legitimizációjukhoz. Ugyanígy igaz az is, hogy amikor e rendszerek, vagy legalábbis egyes változataik erőfeszítéseket tettek a jólét viszonylagos növelésére, az különféle politikai stratégiai megfontolásokkal volt magyarázható, nem pedig legitimizációjukkal. Azonban számomra most elsősorban nem a letűnt úgynevezett szocialista rendszerek legitimizációjának részletei érdekesek, hanem annak kiderítése, mi készíthette Verderyt arra, hogy mást kíséreljen meg az olvasóval elfogadtatni, mint a közismert igazságot? Indítékainak megértéséhez mindenképp azzal kell tisztában lennünk, hogy Verdery marxista antropológus. A másik szempont melyet lényegesnek tartok az, hogy Verdery közléseit eredetileg amerikai közönségnek szánta. Ilyen közegben, ha választott ideológiája volt képviselőit népszerűsíteni kívánta, aligha jutott volna messzire az osztályharc szükségességének bármennyire is lelkes ecsetelésével. Gyaníthatóan úgy találta, hogy árucikke kedvezőbb fogadtatásra számíthat, ha azt olyan jellegűnek tünteti föl, ami iránt az amerikai közeg várhatóan több érdeklődést mutat. Az általános jólét keresése tagadhatatlanul ilyen fogalom. Még visszatekintve is hízlelgőbb e rendszerekre nézve, ha sikerül az olvasóval azt elhitetni, hogy legitimizációjuk a jólét növelését célozta, nem pedig, ahogyan volt, nyers hatalmi szükségleteket elégtett ki. Ez akkor is lehetséges, ha cikke egyébként nem különösebben ilyen irányultságú. Józan ésszel az efféle eljárás – amolyan veszett fejsze nyele – értelmetlennek tűnhet, hiszen Verdery e cikkét 1992-ben, tehát már a kérdéses rendszerek bukása után írta. Hogy az emberi pszichétől az ilyen utódlagos, tehát gyakorlati célt már nem szolgáló szerezmenyítés mégsem idegen, azt mutatja a holocaust tagadók igyekezete is.

Pedig nem lehet kétséges, hogy akik ilyesmihez folyamodnak, maguk is tisztában vannak azzal, hogy a náci rendszert, melyet jobb színben próbálnak beállítani, már aligha tudják visszahozni. Eljárásának inkorrekttségével Verdery is tisztában kellett, hogy legyen. Ennek tulajdonítható, hogy ő, aki mint láttuk, nem tartotta szükségesnek, hogy egyes általa idézett konkrét kijelentések eredetét megvilágítsa, ezúttal, amikor általános érvényű (persze amennyiben igazat mondott volna) kijelentést tesz, amelynek forrását jellegénél fogva nem lett volna föltétlenül szükséges megadni, nem múlasztotta el azt álreferenciával gondosan alátámasztani¹⁷. Jómagam Verdery kijelentését nagyon meglepőnek találva lettem kíváncsi az azt várhatóan majd valahogyan igazoló forrás részleteire. Semmi ilyesmi nem történt. A megjelölt hat oldalnyi szövegben sok szó esik ugyan a fogalmakról, melyekkel a szerző operál, de mindez egészen más megközelítésben és értelemben hangzik el. Így a szöveg forráskénti megjelelése indokolatlan és nem elfogadható. Egyáltalában nem derül ki belőle semmi olyasmi, mintha a szocialista rendszerek legitimizációja az lett volna, amit Verdery állít. Az összefüggés csak látszólagos, a tárgyhoz nem tartozó, tartalmilag közömbös, vagyis a megadott referencia valójában álreferencia.

Mindenesetre a fenti nem az egyetlen olyan kitétel a tanulmányban, melynek igazságtartalma kétségbevonható. A szerző a tőle már ismerős egyszerű határozottsággal jelenti ki például, hogy „Mivel a nyilvánosság előtt egész Kelet-Európában a kommunista pártok többnyire csatlakoztak a Szovjetunió internacionalista vonalához, a nemzeti érzés egyfajta anti-kommunizmussá vált.”¹⁸ Tetszetős? Föltétlenül. Igaz? Aligha. Egészen különös bátorságra illetve arroganciára, amennyiben nem tudatlanságra mutat a téma kutatójától, hogy minden indoklás nélkül efféle kijelentés megételére vállalkozik. Módszerére ugyanakkor jellemző, hogy miközben a legitimizáció kérdéséről szólva zavartalan önkényességgel tette félre annak egész elméleti, tehát hirdetett tartalmát (noha ebben a kérdésben természetesen csakis ez számít), ugyanakkor amikor egy másik, ezúttal a gyakorlatra történő koncentrálást igénylő kérdést tárgyal, a gyakorlatot teszi nem kevesebb önkényességgel és bármilyen arra történő utalás nélkül félre. Ellentmondásos eljárásában következetességet csak annyiban lehet föllelni, hogy minden esetben megbízhatóan azt választja, ami valamilyen személyes törekvésének éppen megfelel.

---

17 Regio, 2001/2, 34. o. 13. jegyzet
18 i.m. 31. o

Ami a Szovjetunió internacionalista vonalát illeti, az kétségkívül létezett – a hivatalos propagandában. Ugyanennyire kétségtelen viszont, hogy a gyakorlatban az internacionalizmus jelszava egyszerűen az orosz, illetve az ezzel – amennyiben nem a birodalom belső ügyeiről volt szó¹⁹ – nagyjából azonosítható szovjet nacionalista törekvések előmozdítását szolgálta²⁰. Egyrésről az történt, hogy a Szovjetunióknak a nemzetköziség éllharcosává történt önkényes deklarása alapján a nemzetköziség szempontjait automatikusan azonosították az orosz érdekekkel. Eszerint a szovjet érdekek szolgálata egyszerűs mind az internacionalizmus érdekeit szolgálta volna, ami által az – ebben a minőségében – megtámadhatatlanná vált. Másrészt pedig ugyanez alkalmas volt arra is, hogy kihúzza a talajt más, vagyis nem orosz nemzeti igények érvényesítésének lába alól, amennyiben, és ezt fontos hangsúlyozni, azok szempontjai szemebekerültek a szovjet illetve orosz érdekekkel. A fentieknek megfelelően, amikor egyes nemzeti érdekek orosz érdekekkel ütköztek, azonnal meg lehetett azokat bélyegezni azzal, hogy a nemzetköziség elvével kerültek szembe. Mindez még akkor is igazolhatná valamennyire Verdery állításának legalább egy részét, ha a föntiek értelmében elfogadhatatlan kijelentésének az az összetevője, mely a Szovjetunióra, illetve „vonalára” eleve mint internacionalistára utal. A valóság azonban jóval öszetettebb volt. Hangsúlyoztam, hogy nagy jelentősége volt az egyes nacionalizmusok megítélésében annak, hogy azok potenciálisan mennyiben fenyegettek vagy nem szovjet érdekeket. Ez volt az igazi kritérium. Nem igaz tehát, amit Verdery állít, még egyszerűsítésnek is kevés, hogy magát a nemzeti érzést mint olyat tekintették Kelet-Európában antikommunizmusnak. Ez még akkor sem igaz, ha eleve eltekintünk Jugoszlávia különleges esetétől. A Szovjetunió a második világháború folyamán, illetve annak eredményeképpen igazi internacionalistához méltóan szomszédainak hatalmas területeit kebelezte be, amennyiben per se nem olvasztotta mindjárt magába egész országukat, amint azt a balti államok esetében tette. A területi változásoknak megvan az a természete, hogy amikor egy nagyobb nemzetközi megrázkódttatás után a határoknak a korábbi állapothoz képest új rendszere jön létre, ez az új rendszer addig tekinthető igazán stabilnak, amíg valahol rés nem ütődik rajta. Ha ez megtörténik, ha csak egy ponton változás áll be, könnyebbé válik az egész új rendszernek a lebontása, úgy valahogy, ahogyan egy pulóver is hamar lebomlik, ha a formáját adó kötés egy helyen elszakad. Ennek fölismerése vezette az új szerzeményei

19 Ivan Dzyuba *Internationalism or Russification?* Monad Press, New York, 1974

20 C.D. Jones *Soviet Influence in Eastern Europe*, Praeger, New York, 1981. 9. o.

elvesztését kockáztatni nem kívánó Szovjetuniót arra, hogy a status quo legmerevebb fönntartására törekedjen. Magatartását ezért az ellenőrzése alatt álló, úgynevezett kelet-európai nemzetek körében megnyilvánuló nemzeti érzéssel szemben az határozta meg, hogy amennyiben ezek területi igény formájában fogalmazódnának meg, az potenciálisan milyen veszélyeket hordozhat a staus quo-ra nézve. Úgy tűnik, hogy a saját erejében biztos Szovjetuniót sokkal kevésbé aggasztotta a területi vonatkozású elégedetlenség közvetlenül vele szembeni esetleges megnyilvánulása, mint az olyan, mely általánosságban hordta magában a status quo fölbörítésének a lehetőségét. Ez pedig a kérdéses országok vontakozásában csak a magyar nemzeti érzésről volt elmondható. Valóban, amit Verdery az összes kelet-európai nemzeti érzésről szólva állít, az kizárólag a magyar nacionalizmusra nézve igaz. Különlegesen meglepő Verderytől, aki a Ceaușescu-kori romániai viszonyokat ismeri, hogy elmúlasztott itt rámutatni arra, hogy amit általánosságban állított, vagyis, hogy „a nemzeti érzés egyfajta antikommunizmussá vált”, az legalábbis Romániára talán mégsem vonatkoztatható. Ez annál is meglepőbb, mert ugyanerre, máshol, más összefüggében, mégiscsak rámutatott.²¹ Zavaros előadása egyes pontjainak olvastán az ember időnként nem tudja eltagadni azt a benyomását, hogy a szerző, olyankor legalábbis, amikor közvetlenül éppen nem próbálja manipulálni az olvasót, talán nem is nagyon tudja, hogy miről beszél, vagy csak nem törődik vele. A térség államai közül kizárólag Magyarországra érvényes, hogy a nemzeti érzést már önmagában antikommunizmusnak tekintették. A román, csehszlovák és lengyel nemzeti törekvéseket területi szempontból noha csorba érte a Szovjetunió részéről, de igényeik máshol éppen szovjet segítséggel nyertek kielégítést. Ennyiben tehát inkább a satus quo mellett voltak, mint ellene, más potenciális igényük pedig mint közvetlenül a Szovejetunióval szemben nem, vagy alig lehetett. Megnyilvánulásait szovjet részről ennek megfelelően nehézség nélkül túrték, míg ami a bulgár nacionalizmust illeti, mely ha területi igény formájában fogalmazódott meg, más ellen mint Jugoszlávia ellen alig irányulhatott és így alkalmas volt az ideológiailag renitens Jugoszlávia időnkénti nyomás alá helyezésére, róla elmondható, hogy szovjet részről olykor még bátorítást is élvezett. Ez annál is inkább lehetséges volt, mert a bolgár nemzeti érzésnek, hasonlóan, legalábbis 1968-ig, a cseh és a szlovák nacionalizmushoz, történelmi okokból jelentős oroszbarát, illetőleg pánszláv felhangja is volt, amit a Szovjetunió a maga részéről minden hirdetett internacionalizmusa mellett is nehézség nélkül

21 Regio, 2001/2, 14. o.

szívesen látott. Még az NDK esetében is, ahol ugyan nagynémet megnyilvánulások persze szóba sem jöhettek, a Szovjetunió még ott is bátorította egy speciális NDK-öntudat kialakulását és megnyilvánulásait. Az, hogy Verderynek ez az újabb kijelentése sem igazolható, ugyanakkor kihát tanulmányára, amennyiben egyes következtetéseit és érvelését a nők helyzetére nézve éppen ebből a magyar vonatkozásban, ha az övétől eltérő fogalmazásban is de még igazolható, azonban más nemzetek esetére a föntiek értelemben kivétíthetetlen, tehát általánosságban már mindenképpen csak ál-igazságból vezette le. Ebből világos képet lehet alkotni írásának intellektuális értékéről.

Verdery azonban további, más természetű meglepetésekkel is szolgál. Egy ponton²² kijelenti, „Romániának csaknem minden határa problematikus, de különösen ilyen a nyugati, a Magyarország felőli, mivel sok magyar vitatja Románia fennhatóságát a soknemzetiségű Erdély fölött: mindkét oldal „bizonyítékok” arzenálját vonultatja föl jogosultságának igazolására”. Verdery e sorait nem 1940-ben, hanem 1992-ben írta. Ez nem kevesebbet jelent mint, hogy itt már nyíltan valótlanságot állít. Kizártnak kell tekinteni ugyanis, hogy Verdery ne lett volna tisztában azzal az egyszerű ténnyel, hogy Magyarországnak Romániával szemben semmiféle területi követelése sincs²³. Ezt a képtelenséget mégsem lehet a kérdésben akármennyire is csak fölszínesen mozgó kutatóról föltételezni. Állításának egyetlen lehetséges magyarázata van, a legádázabb, legmagyarfalóbb szélsőséges román nacionalisták politikai törekvéseivel való azonosulás. (Ez még meglepőbb annak fényében, hogy írása egyik részében az ilyenféle etnonacionalista meggondolásokat általánosságban is „rögeszmé”-nek tekinteni.²⁴) Közismert ugyanis, hogy szélsőséges román nacionalisták igyekeznek különböző, a romániai magyarságjogainak és lehetőségeinek korlátozását célzó intézkedéseiket illetve azok tervét arra a szerintük Romániát Magyarország részéről fenyegető veszélyre hivatkozva igazolni illetve elfogadtatni, mely, ahogyan ők állítják, Románia területi állományát fenyegeti és melyben szerintük a romániai magyarság afféle ötödik hadoszlop szerepét játssza. Ilyen Romániát fenyegető veszély azonban nem létezik. Mióta Magyarország és Románia határait az 1947-es párizsi békeszerződés megállapította, annak érvényességét egyik fél sem vitatta. A román-magyar határra nézve tehát nem igaz az, hogy problematikus. Ez melles-

22 i.m. 14. o.

23 Gideon Biger (szerk.) *The Encyclopaedia of International Boundaries, Facts On File, New York, 1995, 268. o.*

24 i.m. 122., 385., 449-450. o.

leg Románia egyéb hatáira nézve sem igaz²⁵, kivéve esetleg a Moldvával húzódó határt, amennyiben Moldova függetlenségének elnyerése után (azóta nálunk a vonatkozó angol szó indokolatlan átvételével helytelenül Moldáviaként is emlegetik) egy ideig tényleg szó volt a két ország egyesítéséről, s így e határ eltörléséről. Ettől azonban Romániának még nem problematikus „csaknem minden határa”. Ami tényleg problematikus, az Verderynek a főnti állítása, és az azt igazolni kívánó igyekezete. m maga sem meri azt állítani, amit egyébként sugall, ti. hogy Magyarország fenyegetné Románia határait. Annyit mond, hogy „sok magyar” vitatja e határt. Ez lehet igaz. Hogy pontosan mennyi az a sok, azt a tudós szerző elfelejti olvasóival közölni. Az ebben az összefüggésben ha mással nem is, de indulati töltéssel rendelkező, így érzelmi manipulálásra kiválóan alkalmas, de valójában semmit sem jelentő „sok” szó bevetése világosan azt a célt szolgálja, hogy a megfelelően kondicionált olvasóban valamiféle jelentős probléma fönnállásának látszatát keltse. Az igazi kérdés ezzel kapcsolatban persze nem a szám nagysága, hanem az, hogy a valóság tudatos meghamisítását jelenti, ha akárhány magyar, esetleg borozgatás közben tényleg elhangzó magánvéleményét a szerző mint tényleges államközi vitát igyekszik bemutatni. Ilyen vita azonban nincs. Ha talán olyan magyar terrorista szervezet működne, melynek vallott célja a határ Románia kárára történő elmozdítása volna, akkor esetleg lehetne beszélni e határ problematikus voltáról, még akkor is, ha azt a magyar állam nem vitatja, csak egyes, e szervezetben aktív magyarok. Dehát ilyen körülmény sem áll fenn. Ezek folytán úgy tűnik, hogy a szerző állításának egyetlen lehetséges értelmezése az, amire már utaltam, hogy Verdery a legszélsőségesebb román sovinszta körök propagandistájának szerepét vállalta magára. Hasonló rosszhiszeműséggel terhelt a folytatás. Magyar részről persze eleve nem jöhet szóba, hogy bármilyen bizonyítékot vonultathatna föl bárki az Erdély iránti magyar jogosultság igazolására, ha egyszer, mint láttuk, nem is létezik olyan igény, amit így igazolni lehetne. Amit Verdery mond, talán igaz lehetett az 1920–47 közötti időkre nézve, de nem igaz azóta, vagyis nem igaz. Ami Erdéllyel kapcsolatos magyar-román vita tényleg létezik, az pusztán tudományos jellegű és a terület történetének részleteivel kapcsolatos. Verdery ismét csak a legsovénabb román nacionalisták álláspontjával azonosul, amikor magyar történeteseknek a tárgyban olvasható érveléseire mint valamilyen magyar területi igényjogosultság kifejezésére utal. Állítása rágalmazás jellegű, és a szerzőt

25 Dumitru Almas *A románok története*, Editura didactică și pedagogică, R. A. Bukarest, 1997. 25. o.

azoknak a közelebbről nem azonosítható román nacionalistáknak a szintjére süllyeszti, akik a háromkötetes Erdély történetének 1986-os budapesti megjelenése fölötti fülháborodásukat jónak látták a londoni Times-ban közzétett egész oldalas, tehát rendkívül költséges, szélsőséges nyelvezetben fogalmazott fizetett hirdetésben a világ tudomására hozni, az angol olvasó (már amennyiben akadt) nyilván nem kis derülésére. E körök, meglehet, azóta is találtak csatornákat tudományos vitákban elfoglalt álláspontjaiknak hasonló eszközökkel történő terjesztésére.

Annak, hogy Verderytől magától nem idegen a román nacionalista törekvések szolgálata, illetve az ilyen törekvések szellemében elkövetett szándékolt történelemhamisítás, írásában egyéb jelei is vannak. Éppen a fenti idézet kapcsán vázolta föl a következőképpen az amerikai olvasó épülésére Erdély történetének alapelemeit: „Erdélyt a mai magyarok elődei hódították meg, ők telepedtek meg ott a XI-XII. század folyamán. Speciális kvázi-autonóm státust élvezett a Magyar Királyságon belül, s csak még nagyobb autonómiára tett szert, miután török csapatok 1526-t követően elfoglalták a magyar Alföld döntő részét. Ám amióta csak létezik népesedéssziszitika, a régió népei között a románok vannak többségben...” Fogadjuk el egyszerű tényként, hogy amikor Erdély történetéről tájékoztat, Verdery kizárólag hivatalos román forrásokra támaszkodik. Figyelemre méltó azonban és sokat elmond tudományos tisztességéről, hogy még annak az említésével sem fárasztja magát illetve olvasóit, hogy másfajta álláspontok is léteznek az általa tárgyalt kérdésben mint a sajátjai, vagy a hivatalos román történetíráséi. Ő, akinek annyira kapóra jött magyar történészeknek a románokétól eltérő álláspontja, mikor láthatóan belőlük vezette le nem kevés önkényességgel magyar területi követelések főnnállását Romániával szemben, hirtelen mit sem tud róluk amikor tényleg történeti kérdésekről szólva bemutatásuk tudományos szempontból legalábbis indokolt lenne. De talán nem vagyok egészen tárgyilagos Verderyvel szemben, amikor úgy találok, hogy csak a hivatalos román történetírás adataira támaszkodik. Ugyanis azt, hogy a magyarok csak a XI-XII. században hódították meg Erdélyt, még a román történetírók sem állítják. Szerintük a magyar hódítás azáltal és akkor történt, hogy az álláspontjuk értelmében román jellegű erdélyi államot melyet Gelu vezetett, Szent István saját országához csatolta a XI. század legelején. Nyíltan persze Verdery sem mond mást. Gondja van arra, hogy a magyar hódítás ideje csak általánosságban hangozzon el, de ugyanakkor arra is, hogy a kérdésben közelebbről tájékoztatlan olvasó a magyar megtelepedésről szóló adatközlését lehetőleg mindjárt a

magyar hódítás idejeként is olvashassa, sőt egyéb adat híján ne is nagyon olvashassa másként. Szükségtelennek tűnik e helyt ismertetni magyar és persze nemcsak magyar kutatók nézeteit akik Erdély magyar birtokbavételének idejét 895-re teszik, még akkor is, ha létezik körükben olyan álláspont is, mely szerint legalábbis a terület déli részének magyar birtokbavétele, és az ottani magyar megtelepedés csak ennél későbbi, a X. század közepét kevéssel megelőző esemény. Ennél érdemesebbnek tűnik azonban rámutatni, hogy amit Verdery a magyarság megtelepedésének idejeként jelöl meg, az csak a székelysége nézve lehet igaz, és azt talán ő sem mondaná, hogy a székelyek voltak Erdély első magyar lakói. Mindezzel azért nem érdemes részleteiben foglalkozni, mert nyilvánvaló, hogy nem hiteles tudóstól származó, tehát kiigazításra szoruló tévedéseket is tartalmazó írással állunk szemben, hanem politikai és talán egyéb, mindenesetre nem tudományos szempontoktól motivált tollnok művével. Az sem igaz persze, hogy Erdély a középkorban valamiféle autonómiát élvezett²⁶. Ehhez is csak a Ceaușescu-kor hivatalos és egyben nacionalista román történetírása ragaszkodott, hogy – ahogyan meg is tette – ezt az autonómiát a terület (pusztán általa föltételezett) román jellegével magyarázhatta. Valójában csak annyi adminisztratív különállóság létezett mindenféle autonómia nélkül, amennyit az állam dunántúli központjától való földrajzi távolság szükségessé tett. A székely és szász területeknek persze lehetett autonómia jellegű öngazgatásuk, ez azonban egészen más kérdés. Verdery itt is kétségtelenül a román hivatalosságot képviseli. Talán kevésbé magyarelles az a fölszínes adatközlése, mely szerint a magyar Alföldet „1526 után” foglalták el a török „csapatok”, hacsak abban a türelmetlenségben nem lát az ember ilyesmit, mely a török foglalás idejét mintegy nem tudván kívárni, azt legalább látszólag korábbi időpontra helyezi. Szigorúan véve persze az „1526 után” megjelölés nem inkorrekt, mert hiszen igaz lenne az is, ha mondjuk „1300 után” szerepelne. Ez a dátum tehát mindössze értelmetlen. Bármekkora volt ugyanis a magyar vereség Mohácsnál, az Alföldön történt török terjeszkedés kezdete csak Budának a Török Birodalomhoz csatolásához, vagyis 1541-hez köthető. Ennél sokkal jelentősebb következtetésekre kényszerít Verdery következő mondata: „Ám amióta csak létezik népesedéssziszatika, a régió népei között a románok vannak többségben.” A szerző, mint eddig is, most is zsonglőrmutatványokat végez az információval. A románok (most mindegy mikor) nem többségben voltak Erdélyben, hanem, ezt érdemes

26 Kristó Gyula (főszerk.) *Korai magyar történeti lexicon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 189. o.

közletről megfigyelni, „ám” többségben voltak. A súlyosan manipulatív de semmilyen más töltettel nem rendelkező szónak (bármilyen nyelvi alakzat volt is eredeti angol megfelelője) eltéveszthetetlenül az a föladata, hogy a kérdésben föltehetően járatlan célhallgatóságban, vagyis az amerikai olvasóban – akinek megnyerését a román nacionalista szempontok számára Verdery kitapinthatóan föladatának tekinti –, azt a benyomást keltse, hogy valami nagy hiba volt azzal, hogy a terület annak ellenére volt magyar uralom alatt évszázadokon keresztül, hogy (amit a szerző nyíltan állítani ugyan nem mer, de mégis félreérthetetlenül sugall) lakosságának többsége mindig román volt. A sugallás eszköze a szerzőnek a népesedésszisztiikára történő, szintén bűvészmutatvány jellegű, és mint annyiszor, most is csúsztatásos utalása. A románság, mely magyar (és más) kutatók szerint a XII–XIII. század fordulója táján jelent meg először Erdélyben²⁷, szerintük is valamikor a XVIII. század első felében került abszolút többségbe. Ami a népesedésszisztiikát illeti, az első népszámlálás ugyan a XVIII. század végén volt, pontosabban 1787-ben, ez azonban aligha jön szóba a Verdery által használt értelemben, mivel nyelvi-nemzetiségi adatokat még nem tartalmazott. Az első olyan népesedésszisztiikák, melyek ilyen adatokat már tartalmaztak a XIX. század közepét csak kevéssel előzték meg. E szisztiikák lehetnek tehát csak azok, melyekre Verdery utal. Ennyit akár el is árulhatott volna. Persze ha megteszi, közlése nem lett volna alkalmas a különben tájékozatlan olvasó nézeteinek manipulálására. Ami Erdély múltbeli vitatott etnikai viszonyait illeti, róluk Verdery a népesedésszisztiikára történő utalásával semmit sem mondott, hiszen e szisztiikák eredményeit senki sem vitatja, jelentőségük viszont a korábbi állapotokra nézve nincs. De ugyanúgy nem mond semmit Verdery közlése Erdély történeti, etnikai viszonyairól sem. Információértéke egy lényegében modern adatra történt utaláson túl, mely azonban tárgyalt összefüggésében lényegileg oda nem tartozó, egyáltalán nincs. Mégsem tekinthető véletlennek, hogy ezt annyira hangsúlyozta. Közlése, minthogy mérhető, konkrét adatokról szól (bármennyire is minden jelentőség nélküliekre az adott kérdésben) valamiféle perdöntő információ benyomását kelti és az „ám” szócska tanúsága szerint – már láttuk milyen meggondolásból – kétségtelenül azt is hivatott kelteni. Érdemes visszaemlékezni Barraclough észrevételére: „az áltudományos terminológia ilyenféle használata az egzakt pontosság és tárgyilagosság hamis benyomását kelti”.

---

27 i.m. 579. o.

Erről van szó. Amiről kezdetben lehetett azt hinni tévedéseket tartalmaz, esetleg fölszínességeket, majd amiről úgy tűnt híjján van a kellő tudományos gondosságnak, amiről kiderült, hogy tele van önkényes megközelítésekkel és következtelen módszerekkel, amitől nem volt idegen a csúsztatás gyakorlata, ami általában zavaros, önellentmondó és logikátlan, ahol tetszetős, de az ellenőrzés próbáját ki nem álló állítás szolgál további elemzés alapjául, ott az olvasónak hol ideológiai, hol más meggondolásból már hamis tényeket is el kellene fogadnia valóságosként. Mindennek föltétlenül van valamilyen magyarázata. Saját álláspontom, amit indokoltam, arra hajlik - bármennyire is nem okoz örömet ezt rangos szerzőről föltételezni, hogy Verdery egyes elfogadhatatlan adatközlései tekintetében szándékosságra gondoljon. Az alternatíva, hogy ti. közönséges, de jóhiszemű tudatlanságról lenne szó, arra kényyszerítené az embert, hogy esetében az ismeretek és a minimális szakmai töredés hiányának olyan fokával, sőt ezen túlmenően még bizonyos véletlenekkel is számoljon, ami így együtt az elképzelhetőség határát súrolja. Akárhogyan is legyen, a következtetést nehéz elkerülni: aki így ír, az sarlatán.